

A HAZAI SZÖVETKEZETI JOG TÖRTÉNETE (1830–1898)

SCHNELL GÁBOR

1. A szövetkezeti mozgalom Magyarországon az 1875. évi XXXVII. tc. hatálybalépéséig

1.1. A hazai szövetkezeti mozgalom kialakulása

*Hazánkban a szövetkezet szót gróf Széchenyi István használta először az 1830-ban megjelent Hitel című, kiemelkedő történelmi jelentőségű művében, annak ellenére, hogy Magyarországon és az egész világon csak körülbelül egy évtizeddel később kezdett kibontakozni a szövetkezeti mozgalom. Széchenyi művében a szövetkezésnek azt az egyik legfontosabb alapelvét foglalja össze, amely ki mondja, hogy a szövetkezők olyan célok megvalósítására fogjanak össze, amely a tagok anyagi és erkölcsi érdekeit is szolgálja, valamint a társadalom egészét is befolyásolja.*¹

*Magyarországon szövetkezeti mozgalom első kezdeményezése az 1845. február 9-én alapult ószombati (ma Szlovákia: Sobotište) hitelszövetkezet volt,*² amelyet elsősorban a szlovák nemzetiséghez tartozó L'udovit Štúr és Samuel Jurkovič ószombati plébános köré tömörült felvidéki szlovákok alapítottak. A szövetkezés kizárólag a tagok befizetése alapján működött, az önségély és a kölcsönös támogatás elvén nyugodott. Vagyonuk államkötvényekből állt. Ez a próbálkozás azonban nagyon rövid életű volt: az 1848-as és 1849-es események hamar véget vetettek ennek a szövetkezésnek.

A forradalom és szabadságharc után a német típusú hitelszövetkezeti mozgalom kezdett terjedni hazánkban. Így 1851-ben egy a német Schulze-féle hitelszövetkezethez hasonló szövetkezet jött létre, az elsősorban szászok lakta, szintén felvidéki Besztercén. A Besztercei Takaré- és Kisegítő Egylet célja tagjai takarékosági hajlamának kifejlesztésére és tagjai részére előlegek, illetve kölcsönök

¹ PÁL József: Gróf Széchenyi István a szövetkezésről. *Szövetkezés*, 2003/2. 21–22.

² Roman HOLEC: A világ elsőként alakult hitelszövetkezete. *Szövetkezés*, 2001/2. 111–115.

nyújtása volt. Üzleti tőkékük a tagok befizetéséből állt, amelyekről betétkönyveket vezettek.³

A neoabszolutizmus éveiben azonban az udvar a szövetkezetek alapítását nem igazán támogatta. Egyedül a nagyobb autonómiát élvező erdélyi szászok körében tudott folytatódni a hitelszövetkezeti szerveződés: az 50-es, 60-as években számos erdélyi városban, így például Segesváron, Medgyesen, Nagyszebenben, Brassóban, Szászvárosban és Kolozsvárott.

Az 1860-as években Erdélyen kívül is megindult a szövetkezés. Az első hitelszövetkezet 1864-ben alakult Győrött, majd ezt követően sorra alakultak például Székesfehérvárott, Debrecenben, Pécsen vagy Kápolnásnyéken. *Ezek az ún. kölcsönös és önszervező egyesületek az évtársulási (vagy ciklusos) rendszer alapján működtek*, azaz egy-egy hitelszövetkezeten belül évtársulatok (betétcsoporthoz) alakultak, 4–5–6 évre. Ezeknek az évtársulatoknak a tagjai kötelezettséget vállaltak arra, hogy bizonyos időközönként (hetenként vagy havonként) törzsbetétek címén kisebb befizetéseket eszközölnek addig, amíg a befizetések a tagok általi jegyzett üzletrészek névértékét el nem érik. A ciklus elteltével a hitelszövetkezet a törzsbetéteket a reá eső nyereséggel együtt a tagoknak visszafizették. E befizetésekből azonban a hitelszövetkezet a tagoknak kölcsönöket is nyújtottak.⁴

A szövetkezetek száma a kezdeti időkben nagyon lassan emelkedett, 1867-ben még mindössze csak 27 szövetkezet volt az országban. Meg kell jegyezni azt is, hogy sajnos ezeknek a kezdeti szövetkezeteknek egy része gyakran rossz irányba fejlődött, sokszor az uzsora eszközeivé váltak, mert a hazai szövetkezetek a Schulze-típusú szövetkezetek rendszerének csak a kereteit vették át, megfelelő törvényi szabályozás hiányában.⁵

Az 1848-as jobbágyszabadítás a magyar vidék életében hatalmas változást hozott. A nemesség, illetve a jobbágyságból kisgazdákká alakult parasztság is egyre erőteljesebben érezte hiányát egy egységes agrár-hitelszervezetnek. Csengery Antal 1867-ben készített egy tervezetet, amelyben egy a szintén német *Raiffeisen-féle szövetkezeti mozgalom* elvei alapján felépített országos hitelszövetkezeti hálózat kiépítését javasolta.⁶ Ezek a tervek azonban csak 1898-ban az Országos Központi Hitelszövetkezetet létrehozó törvény megalkotása után kerültek megvalósításra.

Ezekben az években találkozhatunk először *gróf Károlyi Sándor* szövetkezeti munkásságával. A gróf, aki Klapka mellett harcolt az 1848/49-es szabad-

³ HORVÁTH Attila: *A magyar magánjog történetének alapjai*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2006. 434.

⁴ PÁRTOS Szilárd – SZILÁGYI László: *Szövetkezeti ismeretek*. Budapest, Magyarországi Szövetkezetek Szövetsége 1935. 50.

⁵ LIPPAY István: *A kisipari hitelügy története és reformjának módja*. Budapest, Ipartestületek Országos Szövetsége, 1928. 14.

⁶ HORVÁTH i. m. 435.

ságharcban, a fegyverletétel után száműzetésre lett ítélve, amely időszakot a társadalmi reformok tanulmányozásával töltött. Ezek az évek voltak leginkább hatással életművére, hiszen itt találkozott mind a francia fogyasztási szövetkezi mozgalommal, mind a *Grundtwig püspök által vezetett dániai mezőgazdasági szövetkezeti mozgalommal*. Károlyi hazatérése után a fokozottabb politikai és társadalmi tevékenységét az 1870-es években kezdte meg. Részt vett többek között a Tisza-szabályozás munkálatainak irányításában, létrehozta az Újpesti Kórházat és a Pesti Bölcsődét. Károlyi a magyar vidék bajainak orvoslására is megoldást keresett. Ennek kezdeti gyűjtőpontja az általa alapított gazdakör volt. *Azonban a magyar gazdatársadalmi törekvések kiindulópontjául az 1879-es székesfehérvári gazdakongresszust szokták tekinteni* (lásd később). Itt váltak egyértelműen nyilvánvalóvá a magyar gazdák kívánságai.⁷ 1880-ban Károlyi egy gazdasági ankétot hívott össze Országos Magyar Gazdasági Egyesület néven, amelynek feladata a gazdaság problémáinak feltárása volt. A következő években, Pest vármegyében hitelszövetkezeteket alapított, többek között Dömsödön, Dabon és Galgamácsán. Ezeket néhány éven belül a Pest megyei szövetkezetek központjának alapítása követte. A Pest megyei hitelszövetkezeti mozgalom iránt egyre több vármegye kezdett érdeklődni. Így nem sokkal később a szövetkezéshez csatlakozott Arad, Torontál, Zemplén, és Zala, vármegye. Később ebből a mozgalomból a szövetkezetek központi köteléke, majd az Országos Központi Hitelszövetkezet fejlődött ki.

*Károlyi jelentőségét mutatja, hogy sokak szerint Széchenyi István életművének egyenes folytatója volt.*⁸

1.2. A szövetkezeti jog első hazai kodifikációja

Mint láthattuk, az 1860-as 70-es években elsősorban hitelszövetkezetek alakultak országszerte. *Ezeknek a szövetkezeteknek az volt a céljuk, hogy az akkor (elsősorban a falvakban) elharapódzó hiteluzsorát megszüntessék. Azonban Magyarországon ekkor semmilyen jogszabály nem szabályozta a szövetkezetek működését, így lelkiismeretlen üzérek hamarosan felismerték a szövetkezetben rejlő lehetőségeket, és önző céljaikra kihasználták úgy, hogy ezek a hitelszövetkezetek is az uzsora eszközeivé váltak. Ezeknek az áldatlan állapotoknak a megszüntetését egyre erőteljesebben sürgette a közvélemény.*⁹ Az európai országokban ezekben az évtizedekben sorra születtek a szövetkezeti törvények. Magyarországon az 1870-es évek elején kezdődött meg a kereskedelmi törvény kodifikációja. A szövetkezetek működésére vonatkozó szabályok azonban az első Apáthy István-

⁷ A Hangya évkönyv 1908. 11.

⁸ SZEREMLEY Béla: Megemlékezés gróf Károlyi Sándorról a magyar szövetkezetek megalapozójáról. *Szövetkezés*, 2009/1–2.

⁹ FEKETE József: *A szövetkezetek szabályozása Magyarországon (1875–2008)*. Budapest, Szövetkezeti Kutató Intézet, 2008. 66.

féle tervezetben még nem szerepeltek, ezért Schnierer Gyula miniszteri osztálytanácsos készítette el a szövetkezetekre vonatkozó részt. A tervezet elkészítése során főként az 1873-as osztrák, és az 1868-as porosz szövetkezeti törvényt vette figyelembe, de hatást gyakorolt rá többek között a francia, belga törvény is. A szövetkezet-terminológia a kodifikáció során született. Eleinte „kölcsonösségi társulatoknak” akarták elnevezni, a francia ‘société a capital variable’ és a német ‘Genossenschaft’ elnevezésnek megfelelően, a szövetkezet elnevezés csak Kereskedelmi Minisztérium kifogásának hatására, közvetlenül a törvény elfogadása előtt került be a tervezetbe.¹⁰ *Így először a magyar szövetkezeti jog, az egyes részeiben még ma is hatályos kereskedelmi törvényben lett szabályozva, amely 1875.évi XXXVII. tc.-kel került becikkelyezésre.* Ez azt jelentette, hogy a szövetkezetek a kereskedelmi jog részeként kereskedelmi társaságoknak minősültek. Ezt a megoldást a későbbiek során számos, a szövetkezeti joggal foglalkozó tanulmány szerzője kritikai górcső alá vette. Így 1901-ben Gallovits Zoltán szövetkezeti kézikönyvében: „A míg nem hasonlíthatók össze a nyereszkedni vágyók az egymáson segítőkkel, épp úgy nem hasonlíthatók össze és nem is eshetnek egyforma törvényi szabályozás alá a nyereség után törekvő részvénytársaságok az egymáson segíteni akarókat egyesítő szövetkezetekkel.

A míg a részvénytársaságban a tőkések egyesülnek nyereség vágyuk kielégítésére, addig a szövetkezetekben a tőkében szűkölködők, az egyenkénti küzdelemre gyenge, izoláltan álló apró erők egyesülnek; nem azon célból, hogy egymáson nyereszkedjenek [...]”¹¹ 90 évvel később, a rendszerváltás után Domé Györgyné is egy ehhez hasonló kritikával élt: „[...] egyformán kezelte a tőkést a kis birtokossal; az egzisztenciát a vagyoni hányadra eső profittal.”¹²

A kereskedelmi törvény hatálybalépése után már néhány év múlva megszülettek az első, a kereskedelmi törvénytől független, szövetkezeti törvénytervezetek (például Nagy Ferencé)¹³, majd a két világháború után Kuncz Ödön¹⁴ is számos szövetkezeti törvénytervezetet készített.

A kereskedelmi törvény hatályba lépésével megkezdődött a magyar szövetkezeti jog első korszaka.¹⁵

¹⁰ NEUMANN Ármin: *A Kereskedelmi Törvény magyarázata*. I. kötet. Atheneum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1898. 675–677.

¹¹ GALLOVITS Zoltán: *A magyar szövetkezeti jog*. Budapest, 1901. 9.

¹² DOMÉ Györgyné: *A szövetkezetek jogi szabályozásának múltja, jelene és egy új szövetkezeti törvény megalkotásának szükségessége*. Budapest, Szövetkezeti kutató Intézet, 1991. 23.

¹³ Nagy Ferenc: *A szövetkezetek alapelve*. In.: *Életünk a társadalomtudomány köréből*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1906. 5.

¹⁴ KUNCZ Ödön: *Törvénytervezet a szövetkezetről*. Magyarországi Szövetkezetek Szövetsége, Budapest, 1934.

¹⁵ FEKETE József: *A szövetkezeti jog három korszaka*. *Szövetkezés*, 2009/1–2. Fekete József a szövetkezeti jogot három korszakra osztja, e 2009-ben írt tanulmányában: Az első korszak a kereskedelmi törvény megszületésétől az első szövetkezeti törvény megszületéséig tart

1.3. A kereskedelmi törvénybe iktatott szövetkezeti jog

A kereskedelmi törvény (a továbbiakban: KT.) a szövetkezetekre vonatkozó joganyagot a VI. fejezet tizenegyedik címe alatt szabályozta. Azonban a szövetkezetek nem nyertek önálló és kimerítő szabályozást, hanem *legnagyobb részben a részvénytársaságokra vonatkozó rész* (VI. fejezet tizedik cím) alá lettek rendelve, külön szabályozást csak azok a viszonyok nyertek, amelyek eltérőek és ellentétesek voltak a részvénytársaságokra vonatkozó szabályoktól. Így a kialakult joggyakorlat szerint a részvénytársaságokra vonatkozó joganyag a szövetkezetekre is alkalmazható volt, kivéve, ha a KT. vagy a későbbiek során megszületett szövetkezeti szabályok (mint például, az 1898. évi XXIII. tc. a gazdasági és ipari hitelszövetkezetekről, vagy ennek módosítása az 1920. évi XXX. tc.) másként nem rendelkeztek.¹⁶ Sokakban felmerült az a kérdés, hogy a KT. kodifikációja idején miért nem kodifikálták önálló törvényként a szövetkezetekre vonatkozó joganyagot, miért éppen a szövetkezet legnagyobb gazdasági ellenlábását, a részvénytársaságot találták a legalkalmasabbnak a szövetkezeti jog kialakítására.¹⁷ A választ a kiváló kereskedelmi jogász, Kuncz Ödön adja meg: „[...] mégsem véletlen, mégsem kuriózum, hogy ez a két ellentét egyforma jogi köntösbe kívánczik. A szövetkezet, amely a mai kapitalista gazdasági rendet egy új gazdasági renddel felváltani akaró mozgalom a mai gazdasági rend kereteiben helyezkedik el és ennek folytán a maga célját csakis azokkal a gazdasági eszközökkel képes megvalósítani, amelyekkel a kapitalista vállalat emelkedett vezető szerepre. Ha tehát a szövetkezet fel akarja venni a versenyt a részvénytársasági formában működő nagyvállalattal, kénytelen magára ugyanazt a szervezetet öltetni, amely a részvénytársaságnak adta meg a hatalmas erőt.”¹⁸

2. A szövetkezetek definíciója az 1875. évi XXXVII. tc. alapján

A KT. 223. §-a határozta meg a szövetkezet fogalmát: „Szövetkezetnek ezen törvény értelmében meg nem határozott számú tagokból álló azon társaság tekintetik, mely tagjai hitelének, keresetének vagy gazdálkodásának közös üzletkezelése mellett illetőleg a kölcsönösség alapján előmozdításra alakul.”

Mint látjuk, a KT. szerint a szövetkezetek meg nem határozott tagokból állnak. Ez azt jelentette, hogy a tagokat semmilyen formában nem lehetett (sem

(1875–1947). A második időszak 1947-től a rendszerváltozás után megszületett első szövetkezeti törvény kodifikációjáig (1991-ig), a harmadik korszak pedig 2008-ig tart.

¹⁶ GALLOVITS i. m. 9.

¹⁷ SÜVEGES Márta: A kereskedelmi törvény szerepe a szövetkezeti jog intézményi kialakításában. *Szövetkezés*, 1994/1–2. 127.

¹⁸ KUNCZ Ödön: *A magyar kereskedelmi és váltójog vázlata*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadó Vállalat, 1922. 298.

egyéniileg, sem tagságjog száma szerint) *előre meghatározni*, hanem szabad utat kellett hagyni, hogy a szövetkezetbe új tagok beléphessenek, és a régi tagok távozhassanak (*nyitott tagság elve*). Valójában a definíció ezen ismérve adja a legmarkánsabb különbséget a többi társasághoz képest. Ez a későbbiek során olyan magától értetődővé vált, hogy az 1945 után megszületett önálló szövetkezeti törvények külön ki sem emelték.¹⁹ A tagfluktuációhoz szorosan kapcsolódik vagyonszűkülés. Ha a részvénytársaság intézményével hasonlítjuk össze a szövetkezet intézményét (mint ahogy azt a szövetkezet korabeli szabályozása szükségessé teszi), akkor ez a két folytonos változás adja meg a szövetkezeteknek a legjellemzőbb karakterisztikonját.²⁰

A definíció másik fontos eleme a tagok keresetének vagy gazdálkodásának előmozdítása (a gazdasági cél). A szövetkezetek szerkezete, felépítése sok tekintetben megegyezik a részvénytársaságéval, azonban a gazdasági céljuk erősen eltér egymástól, hiszen *a szövetkezet elsősorban nem a minél nagyobb nyereszedésre alapult, hanem azért, hogy a tagok, minél könnyebben jussanak nyersanyaghoz, minél olcsóbban vásároljanak, minél egyszerűbben és kedvezőbben jussanak kölcsönhöz*. A szövetkezet inkább *altruisztikus*, azaz önzetlen jellegű.²¹ A XIX. század szakirodalma igen lényegre törően leszűkítette és kihegyezte a szövetkezet fogalmának ezt az elemét. Azt hangsúlyozták, hogy a hitelnyerés elvileg nem cél, hanem eszköz. *A cél csak a tagok már meglévő keresetének, gazdálkodásának jobbítása, erősítése*. Ennek érdekében a tagnak kell saját gazdasága körében aktivizálódnia. Így vált az egyik uralkodó szövetkezeti alapelv az önszegély, azaz a törvény egyik sarokpontja az „*egészséges önzés*”. Ez azt jelenti, hogy az ilyen fajta ‘egészséges’ önzés a sorstársak érdekeivel és az *összefogás szükségességével is számol*.²² Az önszegély elve nem csak azért jelentős a szövetkezet tekintetében, mert erkölcsi erőt képvisel, hanem azért is, mert ez az elv biztosítja a szövetkezetek autonómiáját, amely fokozza a szövetkezeti működés erejét. Ha a szövetkezet az önszegély elve alapján épül fel, úgy nem szorul senki támogatására, még az államéra sem. Ez a fajta önállóság vetette fel azt a kérdést, hogy helyes-e a szövetkezetek állami támogatása, amely egyes vélemények szerint elhomályosítja a szövetkezet ‘igazságát’, a szövetkezeti önszegély elvét. Az mindig is egyértelmű volt, hogy az önszegély elvét az eredeti formájában kell megőrizni, azonban tény az, hogy a szövetkezet állami támogatása egyes helyzetekben mellőzhetetlen. Így a szövetkezet állami támogatása nem a szövetkezet intézményét romboló, törvénytelen dolog. A szövetkezetek támogatása az állam számára sokszor nem csak jog volt, hanem kötelesség is, hiszen

¹⁹ FEKETE (2008) i. m. 68.

²⁰ KUNCZ Ödön: *A magyar kereskedelmi és váltójog tankönyve*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadó Vállalat, 1944. 254.

²¹ HORVÁTH i. m. 437.

²² FEKETE (2008) i. m. 68.

az állam az általa támogatott szövetkezeteken keresztül a kisegyzisztenciák millióinak felemelkedését segítette elő. A támogatásnak azonban olyannak kellett lennie, amely nem homályosította el a szövetkezeti önsegély elvét, nem kényelmesítette el a szövetkezetet, és a támogatással rendszerint együtt járó ellenőrzési jog nem fosztotta meg a szövetkezetet az önállóságától.²³

A harmadik legfontosabb eleme a KT. 223. §-ának a közös üzletkezelés, illetve a kölcsönösség intézménye. Ezek az elemek, mint a társasági cél előmozdításának eszköze a többi kereskedelmi társaságnál is előfordultak, azonban ezeknél a kölcsönösség csak magára a társasági viszonyra vonatkozott, míg a szövetkezeteknél egy tágabb értelme van, ugyanis az a tagokkal folytatott üzleti viszonyra is kiterjed.²⁴

*A közös üzletkezelés azt akarta kifejezni, hogy egyrészt a szövetkezet üzletvezetése a tagok együttes akaratából és szolidaritása alapján történik, másrészt a tag egyben ügyfele is a szövetkezetnek, hiszen közreműködésével részt vesz, illetve azt igénybe veszi (árut vásárol, hitelt vesz fel, gazdasági cikket szereztet be, terményt, vagy valamilyen ipari gyártmányt értékesített).*²⁵

Kuncz Ödön ezt a két intézményt tartotta a szövetkezetek legfontosabb jellemzőinek, ugyanis elsősorban ezek határolják el a szövetkezetet a kapitalisztikus vállalkozásoktól (elsősorban a részvénytársaságtól).²⁶

Egy '30-as években született tanulmányában a szövetkezet gazdasági lényegét a rochdale-i elvekből levezetve a következő jogi körülírással rögzítette le: „A szövetkezet olyan kereskedelmi társaság, melynek célja a tagok gazdasági tevékenységének a kölcsönösség alapján való előmozdítása, és amelynek tagjai a társaság céljához a vagyoni szolgáltatásokon kívül a vállalatban való közreműködéssel vagy annak igénybevételeivel is hozzájárulnak. A szövetkezet kritériumai tehát: 1. kereskedelmi társaság, 2. gazdasági cél, 3. kölcsönösség és 4. a speciális szövetkezeti kooperáció. Külön jogpolitikai követelmény pedig – a többrétegűsége tekintettel – az alapszabály autonómiája: A szövetkezet mozgási szabadsága.”²⁷

A KT. 223. §-a példálózó jelleggel sorolja fel a szövetkezetek fajtáit. A törvény szövegének tanulmányozása során feltűnik, hogy e felsorolás során, hol az „egylet”, hol a „társaság” elnevezését használja, azonban a gyakorlatban ebben a kérdésben zavar nem mutatkozott. A különböző megjelölések csak a szerveződés

²³ Mi az állam kötelessége a szövetkezeti eszmével szemben? (De Rocquigny gróf előadása az 1904-es budapesti szövetkezeti kongresszuson) In: *Az 1904. budapesti nemzetközi szövetkezeti kongresszus iratai*. Budapest, Stephaneum Nyomda Rt. 1904. 3–6., 28–27.

²⁴ NAGY Ferenc: *A magyar kereskedelmi jog kézikönyve*. Budapest, Athenaeum Kiadó, 1913. 470–471.

²⁵ PÁRTOS–SZILÁGYI i. m. 71–74.

²⁶ KUNCZ Ödön: *A Rochdale-i elvek és a szövetkezet jogi fogalmának körülírása*. (1935) In: *Küzdelem a gazdasági jogért*. II. kötet. Budapest, 1941. 458.

²⁷ Uo. 459.

korábbi társadalmi forrásaira utalnak, ami a szövetkezetként történt cégbejegyzés után irrelevánssá vált.²⁸

A KT. 223. §-a, mint láthattuk csak példálózó jelleggel sorolja fel a szövetkezetek fajtáit. A magyar szövetkezeti jog gyakorlatában leggyakrabban a hitelszövetkezetek, a termelési szövetkezetek, és a fogyasztási szövetkezetek fordultak elő.²⁹

2.1. *Hitelszövetkezetek*

A kisemberek vagy egyáltalán nem, vagy csak nagyon drágán jutottak hitelekhez, mivel nem tudtak olyan fedezetett nyújtani, amelyeket a pénzintézetek el tudtak volna fogadni. Ezért e szövetkezeti forma megjelenése előtt rá voltak utalva a kétes hitelforrásokra. A hitelszövetkezetek megjelenésével a hitelfedezeti alap kiszélesedett, ugyanis megjelent a többszörös felelősség elve. Ennek az volt a következménye, hogy a szövetkezet sokkal nagyobb mértékű hitelhez tudott jutni, mint ami megfelelt volna a tőkéjének. Ha pedig ezek a szövetkezetek központi szövetkezetbe tömörültek, ez a hozzátartozó szövetkezetek tagjainak többszörös felelősségével biztosított hitelfedezetet alaposan kihasználta a nagy pénzpiacon, ahol a kölcsönök a legolcsóbbak, és az így szerzett aránylag kedvező hitellel működtetni tudta a szövetkezeteit, a szövetkezetek pedig a tagjait. Mivel sem a központi szövetkezet, sem az egyes szövetkezet a kölcsönnyújtáson nem akartak nyerni, ezért a hitel csak egy-két százalékkal lehetett drágább. A hitelezés biztonságát az is szolgálta, hogy a hitelszövetkezeti szervezet igen szerteágazó, szinte minden településen megtalálható volt. Így a legkisebb falvak is ki tudták építeni a maguk helyi szövetkezeteit, amelyek a nekik jutott hitelkontingenssel tulajdonképpen szabadon rendelkezhetek. Ez azért volt különösen előnyös, mert a falvakban az emberek általában mind ismerték egymást, és így a falusi hitelszövetkezet igazgatósága tudta, hogy kinek mennyi hitelt lehet nyugodtan kölcsönadni. De az adóst ezeken a településeken nem csak a szövetkezet igazgatósága tudta ellenőrizni, hanem minden egyes szövetkezeti tag is, hiszen mindenki károsodott, ha az adott esetben az adós a hitelét nem tudta visszafizetni.

A hitelszövetkezetek nem csak, mint tőkét elosztó, hanem mint tőkebegyűjtő szervezetek is működtek, mivel szerteágazóságuk miatt alkalmasak voltak a takaréketek gyűjtésére is, és tőkeszükségletük fedezésére ez volt a legfontosabb és legolcsóbb forrása.

Különösen két réteg volt, akiknek a legnagyobb szükségük volt a hitelszövetkezetekre: a kisgazdáknak és a kisiparosoknak. Ez alapján lehet megkülönböz-

²⁸ FEKETE (2008) i. m. 70.

²⁹ HORVÁTH i. m. 438.

tetni a hitelszövetkezetek két fő fajtáját, a falusi hitelszövetkezeteket és a városi hitelszövetkezeteket.³⁰

2.2. *A termelőszövetkezetek*

Elsősorban a kisiparosokat igyekeztek kedvezőbb helyzetbe hozni a beszerzésnél, a gépiesítésnél, a mezőgazdasági technológiák elterjesztésénél és az értékesítésnél.³¹ Magyarországon 1945-ig nem voltak jellemzőek a termelőszövetkezetek, ugyanis ezek leggyakrabban a különböző kommunista mozgalmakhoz álltak közel. 1945 után Magyarországon a szovjet nyomás hatására váltak elterjedté.

2.3. *Fogyasztási szövetkezetek*

A fogyasztási szövetkezetek igen gyorsan terjedtek el. Ez érthető is, hiszen több háztartás szükségletét a legfontosabb cikkekből hozzávetőleges mennyiségben megállapítani, ezt közösen beszerezni viszonylag egyszerű, aránylag kevés tőkét és kereskedelmi tudást igénylő feladat volt.

A fogyasztási szövetkezetek Magyarországon a századfordulóra mind a városokban, mind a falvakon elterjedté váltak. A fogyasztási szövetkezetek a nagyvárosokban gyakran hatalmas áruházakká fejlődtek. A jól működő szövetkezetek a tagjaiknak gyakran 10–15 százalékos ármegtakarítást tudtak nyújtani. Ezeknek a szövetkezeteknek a városokban általában kisemberek voltak a tagjaik (munkások, tisztviselők), azonban a nagyobb szövetkezetek arra törekedtek, hogy a vagyonosabb rétegeket is magukhoz vonzzák, ezért elegáns boltokat, ízléses kirakatokat rendeztek be.

A fogyasztási szövetkezetek jelentősége a falvakban sem volt kisebb. Ezeknek a falusi szövetkezeteknek természetesen kisebb üzleteik voltak, de a tagoknak hatalmas előnyt jelentettek, így ugyanis kitudták kerülni az általában monopolhelyzetben lévő szatócsok igazságtalanul magas haszonszerzését. Amikor egy országban nagyobb számú fogyasztási szövetkezet működött, szükségessé vált, hogy szövetkezetet alakítsanak az árucikkek közös nagybani beszerzésére. *Magyarországon ezt a célt szolgálta a HANGYA szövetkezet.* A fogyasztási szövetkezetek jelentőségét az is mutatja, hogy az 1920-as évek végére az egész világon számukat körülbelül 80 ezerre becsülték, 35 000 000 taggal.³²

Meg kell azonban említeni azt is, hogy számos fogyasztási szövetkezet célszerűbbnek tartotta, hogy bizonyos szükségleti cikkeket ne vásároljanak, hanem

³⁰ IHRIG Károly: *Szövetkezetek*. Budapest, Magyar Szemle Társaság, 1929. 34–36.

³¹ HORVÁTH i. m. 438.

³² IHRING i. m. 28.

azokat maguk termeljék. Így pedig nagy sikerrel, kerülő úton (a fogyasztási szövetkezeteken keresztül), hatalmas termelőszövetkezetek keletkeztek.³³

3. A szövetkezeti ügy a KT. hatálybalépésétől 1898-ig

3.1. A szövetkezetek helyzete az 1875-ös törvény hatálybalépése után

*A KT. hatálybalépését követően jelentősen javult a szövetkezeti jog helyzete. Azonban az örvendetes változások ellenére sem szűntek meg teljes körűen a visszaélések (pl. az álszövetkezetek problémája vagy az újra elharapódzó hiteluzsora). A KT. szövetkezetekre vonatkozó részének hiányosságait jól tükrözi az a tény, hogy már a törvény elfogadása után két évvel, 1877-ben Nagy Ferenc reformra érettnak nyilvánította.*³⁴

Emellett a magyar mezőgazdaság az 1870-es évekre súlyos válságba jutott. Az Osztrák-Magyar Monarchia akkori vámrendszere nem védte a magyar mezőgazdasági termelést, és egyre erőteljesebben érezhető volt az orosz, és amerikai gabona árromboló hatása. Ezen kívül az ország lakosságának a nagy tőkeszerzésége, az egymást követő rossz termések és legfőképp a megfelelő hitelszervezet hiánya (amely egyébként a *hiteluzsora* egyik oka volt) nagyon nehéz helyzetbe jutatta a kisgazda-társadalmat. *A kisgazdák a magánhitelezők, elsősorban a szatócscok 'lelkiismeretlen üzelveinek' voltak kitéve. Az országban sehol sem volt olyan pénzüintézet, amely a kisebb mezőgazdasági termelők különleges hiteligényeinek kielégítésével szabadon foglalkoztak volna. De olyan pénzüintézet sem volt, amely a vagyonosabb falusi lakosság megtakarított tőkéjét ismét a mezőgazdaság felé irányította volna.*³⁵ A magyar kisbirtok hitelügyének felkarolására az első kezdeményező lépés az volt, hogy a Széchenyi által alapított *Országos Magyar Gazdasági Egyesület* 1879-ben Székesfehérváron gazdakongresszust hívott össze. Itt vetődött fel először az *önsegélytársulás*, azaz a szövetkezés gondolata ebben a kérdésben. A kétségbeesett gazdák szükségesnek tartották, hogy az égető bajra orvoslást keressenek, és hogy rendeződni tudjon hitelügyük. Ennek a mozgalomnak Károlyi Sándor fellépése adott nagyobb lendületet. Maga köré gyűjtötte azokat a földbirtokosokat, és közgazdászokat, akik hajlandóak voltak a gazdák személyi hitelügyével önzetlenül foglalkozni.³⁶ Ugyanebben az évben alakult meg a *Kisbirtokosok Országos Földhitelintézete*, azonban a gazdatársadalom hitel problémáját nem tudta megoldani, ugyanis a nyújtott kölcsön legkisebb összegét elég magasán állapította meg (600 koronában), valamint nem valósult

³³ *Közgazdasági Enciklopédia IV. kötet.* Budapest, Atheneum Kiadó, 1938. 838.

³⁴ FEKETE (2008) i. m. 79.

³⁵ PÁRTOS–SZILÁGY i. m. 54.

³⁶ SCHANDL Károly: *A magyar szövetkezés negyven éve.* Budapest, Pátria Irodalmi Vállalat és Nyomdai Részvénytársaság, 1938. 12.

meg a vidéki hitelszövetkezeti hálózatnak az a szervezete, amelyről az intézet működését szabályzó törvény rendelkezett.³⁷

Hatalmas előrelépés volt, amikor 1885-ben Budapesten tartották az első nemzetközi kongresszust a fejlett világ gazdatársadalmának vezetői. Ennek elnöke Károlyi Sándor volt, aki itt bontotta ki a szövetkezeti eszme lobogóját.³⁸ Itt kimondták, hogy a magyar kisgazda-társadalom hiteligényeinek kielégítése kizárólag szövetkezeti úton valósítható meg.³⁹ Ennek nyomán 1886. december 19.-én alakult meg, szintén Károlyi elnöklése alatt, a már korábban említett Pest-vármegyei *Hitelszövetkezet*, amelyhez csatlakoztak a már szintén említett vidéki hitelszövetkezetek. Az üzletrész tőke 100 ezer korona volt, amelynek többségét földbirtokosok jegyezték, a legnagyobb üzletrész jegyzője pedig Pest vármegye volt.⁴⁰ 1889-re már 60 szövetkezet tartozott a Pest megyei központ kötelékébe 10 ezer taggal. A sikeres munka nyomán gyorsan megindult a Károlyi Sándor által életre keltett szövetkezeti gondolat terjedése az országban. A gyors terjeszkedésnek köszönhetően 1894-ben a Pestvármegyei Hitelszövetkezet átalakult az egész országra hatáskörrel rendelkező Hazai Szövetkezetek Központi Hitelintézetévé. Az átalakulást elsősorban a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület tette lehetővé.⁴¹ A Hazai Szövetkezetek Központi Hitelintézete rövid fennállása alatt hatalmas sikereket ért el: 1898-ban fennállásának utolsó évében már 465 hitelszövetkezetet számolt, 102 ezer taggal.

3.2. A szövetkezeti jog reformja az 1890-es években

Mint említettük, már rögtön a KT. hatálybalépését követően felmerült, a szövetkezeti részre vonatkozó reform szükségessége. 1892-ben egy szövetkezeti jogi reformtervezet el is készült, azonban ezt a Wekerle Sándor akkori pénzügyminiszter által vezetett szakértekezlet még nem találta megfelelőnek. Két évvel később Szilágyi Dezső igazságügyi miniszter megbízta Nagy Ferencet egy szövetkezeti alaptörvény megalkotásával, amelyet még abban az évben elkészített. A miniszteri utasítás szerint a tervezetnek a hitel és fogyasztási szövetkezetek hatályosabb ellenőrzésére és a visszaélések meggátlására, megtorlására kellett a legtöbb figyelmet fordítani. Nagy Ferenc indoklásában *drámai szavakkal* hívja fel a figyelmet az akkori szövetkezeti közállapotokra. *Véleménye szerint a szövetkezeti ügy terén volt a legeredménytelenebb a KT., ugyanis nem tudta elejét venni annak, hogy a gyengébb társadalmi osztályok, különösen a kisiparosok és kisbirtokosok segélyezésére és támogatására szolgáló humanitárius jellegű egyesülete-*

³⁷ PÁRTOS–SZILÁGYI i. m. 54–55.

³⁸ SZEREMLEY i. m. 120.

³⁹ HORVÁTH i. m. 440.

⁴⁰ SCHANDL i. m. 14–15.

⁴¹ PÁRTOS–SZILÁGYI i. m. 54–55.

ket, a kapzsi nyereszkedési vágy kielégítésére felhasználják.⁴² A kereskedelmi és iparkamarák ellenzése miatt azonban Nagy Ferenc törvénytervezete sem került be a törvénytárba.

Az ezt követő években a hitelszövetkezetekre nehéz idők jártak, ugyanis a '90-es évek második felében egy újabb agrárválság zúdult a magyar gazdasági életre. Ennek következtében a közös jegybank felemelte a kamatlábat, és a pénz drágasága folytán a vidéki hitel kamatlába 15–20 százalék között mozgott, de a hitelszövetkezetek sem tudtak 8 százaléknál olcsóbb kamatot adni. Hatalmas gondot jelentett ez a vidék lakossága számára, ugyanis újabb lökéseket adott az egyre szélesedő uzsorának.⁴³

Ezek az események már elkerülhetetlenné tették, hogy a lassan húsz éve hatályban lévő KT. szövetkezeti része egy átfogó reformon essen át. Növelte a reformigényt az is, hogy az 1868-as porosz szövetkezeti törvény, amelyre a magyar törvény is épült, olyan hiányosságoktól szenvedett, hogy 1889-ben egy teljesen új szövetkezeti törvény lépett hatályba, de a legtöbb európai ország is reform alá vette a szövetkezeti törvényeiket.⁴⁴

Közben annak ellenére, hogy enyhült a hitelszövetkezetek körüli pénzügyi feszültség, érezhető volt a központi hitelforrás erősítésének a szükségessége. Az iparosok is egyre erőteljesebben sürgették egy, az ipari hitelszövetkezetek részére, törvényes hitelközpont felállítását.⁴⁵ Ennek hatására indult meg egy újabb tervezet elkészítése, amely szövetkezeti alaptörvénynek készült. Szerkezetének logikus rendje, a szabályozásra szoruló kérdések helyes megválasztása mélyreható nyomot hagyott a szövetkezeti jog történetére. A tervezet nyolc fejezetből és 106 §-ból állt. Részletesen szabályozta a szövetkezetek jogi helyzetét. Intézkedett a szövetkezetek alakításáról, a tagok jogviszonyáról, a közgyűlésről, az igazgatóságról, a felügyeletről és a felülvizsgálatról, a szövetkezet feloszlásáról, a büntető határozatokról, majd a vegyes és átmeneti intézkedésekkel fejeződött be a tervezet. A szövetkezeti élet káros kinövéseinek lemetszése állt a közép-pontban, azonban a szakértők a tervezetet merevnek tartották, mert az alapítást annyira megnehezítette, hogy a szövetkezet alapítása szinte lehetetlen lett volna. Ezért a tervezetet törvényerőre nem emelték. Ennek ellenére a törvénytervezet nem készült hiába. A benne foglalt elvek, és gondolatok széles körben elterjedtek. Azonban a szövetkezeti életben továbbra is a bizonytalanság uralkodott. A legtöbb probléma a hitelszövetkezetek körében merült fel, ugyanis a hitelszövetkezeti uzsora tovább folytatódott.⁴⁶ Így az 1890-es évek második felére a hitelszövetkezeti ügy megoldása került előtérbe.

⁴² FEKETE (2008) i. m. 80.

⁴³ SCHANDL i. m. 23.

⁴⁴ FEKETE (2008) i. m. 81.

⁴⁵ SCHANDL i. m. 25.

⁴⁶ FEKETE (2008) i. m. 81.

Az újabb törvénytervezet megalkotásával ismét Nagy Ferencet bízták meg. A problémák megoldására szükséges volt olyan erős szövetkezetekre, amelyek valóban a kisemberek, elsősorban a földművesek, és a kisiparosok érdekeit szolgálja. E cél megoldására többféle mód kínálkozott a törvényhozás számára. Az egyik az volt, hogy az állam alakítson szövetkezetet. A másik pedig, hogy államilag támogatott, de önkormányzattal bíró szövetkezeti központ létesítésével mozdítsa elő a szövetkezeti hálózat fejlődését. A törvényhozás ez utóbbi megoldást választotta. Az 1898. évi XXIII. tc. (továbbiakban Szt.) megalkotásával létrehozta a hitelszövetkezet ügyeinek előmozdításra az állami igazgatástól független, a szövetkezeti autonómiával rendelkező, az önszegélyre támaszkodó országos központi hitelintézetet: Az Országos Központi Hitelszövetkezetet.⁴⁷

Így az első (önálló) szövetkezeti törvény ekkor született meg Magyarországon, amely részben megtörte a KT. egyeduralmát a szövetkezeti jogéletben.⁴⁸ Azonban a gazdasági és ipari hitelszövetkezetek szabályozása is a KT. rendelkezéseiből indult ki, az 1898-as törvény csak azokat a pótlásokat, és eltéréseket állapította meg, amelyek a gazdasági és ipari hitelszövetkezetekre nézve szükségesek voltak.⁴⁹ A szövetkezeti jog ezzel nem csak speciális, hanem célszerűségi szempontból is kivételes jog lett (*jus singulare*), amely csak a szövetkezetekre volt alkalmazható. Ennek megfelelően a szövetkezeteknek a jogi szabályozás szerint két csoportja alakult ki. Az egyik azoknak a szövetkezeteknek a csoportja volt, amelyek továbbra is kizárólag a KT. hatálya alá tartoztak. A másik csoportba azok a gazdasági és hitelszövetkezetek tartoztak, amelyeket az 1898. évi XXIII. tc. szabályozott.⁵⁰

4. A szövetkezetek szerepe Magyarországon a KT hatálybalépését követően

Mint láthattuk, a szövetkezetek a KT 1875-ös hatálybalépésétől a magyar jogélet fontos részévé váltak. Noha sokan kritizálták, kritizálják a kereskedelmi jogba 'ültetett' szövetkezeti szabályok konstrukcióját, álljon itt a már sokszor említett és idézett Kuncz Ödön gondolata: „A magyar törvényhozásnak határozottan érdeme, hogy a kereskedelmi törvényben olyan bő köpenyt szabott a szövetkezetekre, hogy abban a szövetkezet valamennyi faja elhelyezkedhetik és nyugodtan továbbfejlődhet. Ennek a „kerettörvénynek” a rugalmasságát mi sem jellemzi jobban, mint az a körülmény, hogy a hitelszövetkezetek és a szakipari szövetkezetek különleges szükségleteivel számoló újabb törvények (...) a maguk speciális

⁴⁷ SCHANDL i. m. 76–77.

⁴⁸ FEKETE (2009) i. m. 13.

⁴⁹ GALLOVITS i. m. 8.

⁵⁰ HORVÁTH i. m. 440–441.

*rendelkezéseit tökéletesen tudták ráépíteni a kereskedelmi törvény szövetkezetjogára.”*⁵¹

A KT. 1947-ig hatályban lévő szövetkezetekre vonatkozó részének hiányosságaival együtt egyértelmű, hogy a szabályozás vitathatatlanul mély nyomott hagyott a magyar szövetkezeti jog életében és elősegítette a hazai szövetkezetek működését és a szövetkezeti eszme terjedését.

⁵¹ KUNCZ (1941) i. m. 457.